

privrednom unapređenju sela donekle su doprinele zdravstvene zadruge osnivane od 1921. godine po ideji dr Gavрила Kojića. Isić je izučavao i proces raspadanja porodičnih zadruga u Srbiji između dva svetska rata, kao i položaj članova zadruge i uslove života u zadrugi. Zapazio je i promenu ekonomskog položaja žene na selu zbog dugotrajnog ratovanja, probleme velikog broja udovica, težak položaj žene u međuratnom periodu, posebno u inokosnim porodicama i pečalbarskim krajevima. Zbog nedostatka radne snage veliki ekonomski značaj imala su deca

koja su vrlo rano dobijala mnoge dužnosti i poslove. Polazeći od stava da su tradicionalni narodni običaji »moralni rezervoari sela, njegova duševna hrana«, Isić govori o sadržaju i funkciji brojnih običaja (slava, preslava, Uskrs, Božić, svadbe, krštenja, sahrane, daće). Daje i opis običaja udruživanja rada (moba, pozajmica, sprega, zared). Iz Isićevog rada vidimo kako je izgledalo narodno tradicionalno odelo, ali i promene u odevanju seljaka nastale u međuratnoj Srbiji.

Slobodan SELINIĆ

Dr Vera Gudac-Dodić, *Agrarna politika FNRJ i seljaštvo u Srbiji 1949-1953*, Beograd 1999, str. 285

U relativno kratkom periodu, od 1949. do 1953. godine u Jugoslaviji su se odigrale krupne ekonomske i političke promene u oblasti agrara, odnosno sela i poljoprivrede. U ovom periodu jugoslovenska revolucija se prenosi sa političkog na ekonomsko polje, budući da su snage građanske opozicije poražene u prethodnom periodu. KPJ je, prisvajajući svu političku moć, stekla neograničenu vlast tako da je ekonomsku politiku zemlje mogla da kreira u skladu sa svojim političkim interesima i komunističkom ideologijom, pri čemu je ideološki uzor imala u Sovjetskom Savezu. Strateški cilj agrarne politike, ideološki označen kao „socijalistički preobražaj poljoprivrede i sela“, bio je kolektivizacija poljoprivrede. Ova nepopularna mera imala je za cilj da od poljoprivrede stvori akumulacioni izvor

za industrijalizaciju zemlje, ali i da onemogući ekonomsko snaženje seljaka.

U knjizi je rekonstruisana agrarna politika FNRJ u ovom periodu sa naglaskom na području Srbije. Vera Gudac-Dodić ne susreće se prvi put s ovom problematikom. Autor je brojnih priloga u naučnoj periodici koji tretiraju pitanje sela i agrara.

Kompozicija rada sistematizovana je u 6 glava sa 25 podnaslova koji uspešno tematski složeni, kao mozaik, daju kompleksnu sliku politike nove vlasti prema selu. Vremenski okvir istraživanja obuhvata četiri godine i hronološki je omeđen održavanjem Drugog plenuma CK KPJ 28-30. januara 1949. godine na kome je postavljen kurs ka kolektivizaciji, i objavljivanja Uredbe o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga,

30. marta 1953. godine, koja je bila zakonski osnov za njihovo rasformiranje.

Istraživanje se bazira na obimnoj izvornoj građi i solidnoj literaturi. Autor je pregledao sve relevantne dostupne arhivske fondove u zemlji i inostranstvu. Kako je KPJ imala odlučujuću ulogu u kreiranju ukupnog razvitka Jugoslavije, okosnicu izvorne građe čine zapisnici sa sednica Politbiroa CK KPJ koji je predstavljao njeno rukovodeće jezgro i na čijim su se sednicama donosile najznačajnije političke odluke. (Arhiv CK KPJ Beograd). Značajan i često korišćen izvor su zapisnici i stenografske beleške sa plenuma CK KPJ koji omogućavaju uvid u način kreiranja politike na selu. Osim dokumentacije nastale iz rada najviših partijskih tela korišćeni su i izvori vezani za Državne institucije i organe – Prezidijum Narodne Skupštine FNRJ, Savet za poljoprivredu i šumarstvo Vlade FNRJ (Arhiv Jugoslavije). Za rekonstrukciju sprovođenja agrarne politike u praksi korišćena je dokumentacija raznih tela i komisija na nivou Srbije. Obuhvaćena je obimna, ali najvećim delom nesređena građa Arhiva Srbije u Železniku – Politbiroa CK KP Srbije, Komisije za selo CK Srbije i materijali sa Drugog kongresa KP Srbije.

Od stranih izvora autor je koristio izveštaje britanskog poslanstva u Beogradu koji se odnose na ekonomska zbivanja u zemlji – na kolektivizaciju poljoprivrede, o zadrugarstvu, o opštem položaju poljoprivrede u ekonomskoj politici nove vlasti u Jugoslaviji. Ova građa prikupljena je u Public Record Office (London).

Iako politikolog po obrazovanju Vera Gudac-Dodić je u svojoj knjizi veoma uspešno primenila kombinaciju politi-

kološkog i istoriografskog metodološkog pristupa. Ovo naročito dolazi do izražaja prilikom korišćenja građe, kada se ne zadovoljava samo registrovanjem i utvrđivanjem relevantnih činjenica već uvek vrši i njihovo kritičko preispitivanje, naročito kada je reč o statističkim podacima.

Izlažući s lakoćom složenu sliku posleratne jugoslovenske ekonomske i političke stvarnosti, od prve stranice studije se vidi da je autor dobro obavešten o problemu koji tretira. U temeljnoj faktografskoj rekonstrukciji razvija činjenice da same govore, bilo da se radi o kvantitativnim pokazateljima u poljoprivrednoj proizvodnji ili zakonodavnoj aktivnosti vlasti i njenoj realizaciji u praksi.

U kratkom uvodu (11-17) prikazano je stanje poljoprivrede u Kraljevini Jugoslaviji i štete koje je njenim proizvodnim kapacitetima naneo rat i okupacija zemlje. Prezentirani su podaci, koji su opšteprihvaćeni u našoj istoriografiji – o agrarnoj prenaseljenosti, usitnjenosti posedovnoj strukturi, oskudnoj tehničkoj opremljenosti poljoprivrede u kojoj dominira ljudski rad. Sve ovo rezultiralo je niskom produktivnošću jugoslovenske poljoprivrede, čiji su prinosi bili među najnižim u Evropi. Nedovoljno je, međutim posvećeno prostora posledicama koje je poljoprivredi, pre svega njenoj infrastrukturi i radnom potencijalu, naneo rat i prve posleratne mere jugoslovenskih vlasti. Ističe da je odlukom AVNOJ-a o prelasku u državnu svojinu neprijateljske imovine, već u jesen 1944. godine, omogućeno oduzimanje 96.874 poseda lica nemačke narodnosti sa 636.800 hektara zemlje. Ne konstatuje, međutim, da je proterivanje najnaprednije poljoprivredne grupacije u

predratnoj Jugoslaviji moralo da se odrazi na obim poljoprivredne proizvodnje.

Prve dve glave hronološki prethode i tematski predstavljaju uvod u centralni problem istraživanja. Ovde su izložene prve političke mere jugoslovenske države u poljoprivredi odmah nakon oslobođenja Srbije krajem 1944. godine. Od svih mera u prvim posleratnim godinama bile su najznačajnije agrarna reforma i kolonizacija, iako je pojedinačnih primera podela zemlje bilo još tokom rata.

Neposredno posle oslobođenja u Partiji je preovladalo mišljenje da zemlju ne treba nacionalizovati i dodeliti je na uživanje seljacima (sovjetski koncept) već je treba dati seljacima u privatno vlasništvo. Osnovni razlozi koji su vlasti opredelile za ovakvo rešenje bili su značajno učešće seljaka u ratu i materijalna pomoć koju su pružali partizanskim odredima. I u prvim posleratnim godinama, u vreme obračuna s narodnofrontovskom opozicijom Partiji je bila potrebna podrška što većeg broja seljaka. Najveća kritika Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji dolazila je od opozicije u Privremenoj narodnoj skupštini i od crkvenih velikodostojnika naročito katoličke crkve. Ukupan zemljišni fond dobijen eksproprijacijom i konfiskacijom, koji je iznosio 1.566.030 hektara, najvećim delom činili su posedi pripadnika nemačke narodnosti – 40,7%, veleposedi 15% i posedi manastira i crkava 10,5%.

Centralna tema monografije, kolektivizacija poljoprivrede i instrumenti agrarne politike od 1949-1953. godine, obrađena u trećoj i četvrtoj glavi čini najveći deo rada od 95 do 215 strane. U ovu problematiku autor nas uvodi izlažući

događanja koja su neposredno uticala na novi kurs u agrarnoj politici. Sukob Jugoslavije s Kominformom imao je za posledicu ekonomsku blokadu naše zemlje od strane članica socijalističkog lagera, glavnih jugoslovenskih ekonomskih partnera i vojnih saveznika, što je imalo za posledicu pad proizvodnje u svim važnim privrednim granama. U novonastaloj situaciji jugoslovensko rukovodstvo je moralo da se okrene nacionalnim izvorima i mobilizaciji svih ljudskih i materijalnih snaga zemlje. Poljoprivreda, kao najzasupljenija privredna delatnost dobila je na značaju u ukupnom razvitku privrede.

U trećoj glavi autor je fokusirao najbitnije elemente te neuspele politike Partije prema selu, među kojima je najvažniji eksperiment bila kolektivizacija. Ovo istraživanje čini značajnijim jer ova tema nije bila predmet posebnog istraživanja u našoj istoriografiji.

Vera Gudac-Dodić ističe da su dva faktora uporedo uticala na formulisanje politike jugoslovenskih vlasti prema selu i poljoprivredi – jedan je ekonomski, drugi politički. Agrarna politika uslovljena je shvatanjima (u partijskim i ekonomskim krugovima) da su krupna socijalistička gazdinstva ekonomski nadmoćnija od seljačkih. Jugoslovensko rukovodstvo je bilo uvereno da će ukupna poljoprivredna proizvodnja, organizovana na kolektivnim dobrima biti veća od proizvodnje koju su ostvarivali seljaci na svojim usitnjelim imanjima. Stoga je na Drugom plenumu CK KPS prihvatio gledište da je unapređenje poljoprivrede povezano sa ukрупnjavanjem seljačkih poseda i prelaskom na krupna zadružna poljoprivredna gazdinstva. Seljačke radne zadru-

ge prihvaćene su kao najpogodniji oblik za izgradnju novih odnosa na selu i u poljoprivredi. Na drugoj strani bio je ideološko-politički momenat. Kako je sovjetska kritika ekonomske politike Jugoslavije bila najoštrija u vezi sa selom i poljoprivredom, ubrzano formiranje radnih zadruga značilo je prihvatanje kolhoznog modela u rešavanju agrarne problematike... Na taj način otvoren je prostor doktrinarno-političkim rešenjima SSSR-a, pored ostalog i radi pokazivanja da ne postoje razlike u putevima razvitka tih zemalja. Proces ubrzane kolektivizacije poljoprivrede, ekonomski prihvaćen i ideološki koncipiran na Drugom plenumu, usledio je ubrzo posle njegovog održavanja.

Autor se ne zadržava samo na izlaganju institucionalnih oblika ove politike već nam prikazuje i načine i metode njenog sprovođenja. Jedan od glavnih instrumenata za sprovođenje agrarne politike bio je obavezan otkup, sproveden kao administrativna mera sa ekonomsko-političkim posledicama. Ova mera, može se zaključiti iz istraživanja, dovodi se u vezu sa nekom vrstom prvobitne akumulacije

kojom se izgrađuje industrija i infrastruktura ali i kao jedan od metoda za sprovođenje kolektivizacije poljoprivrede, odnosno korišćen je kao metod pritiska na seljake da pristupe seljačkim radnim zadrugama. Osim toga, kako se radi o pretežno agrarnom društvu sa pretežno seljačkom populacijom i monopolom zemljoradnika na poljoprivredne viškove, otkup je služio i kao sredstvo potiskivanja i slabljenja pozicije „kulaka”. Drugim rečima praktično je bio povod za razračunavanje s imućnijim seljacima. Upravo stoga otkup je od 1949. godine ima naglašen politički značaj.

Studija Vere Gudac-Dodić pruža objektivnan prikaz složene slike jugoslovenske i srpske ekonomske i političke scene u prvim posleratnim godinama, u vreme velikih političkih i ekonomskih previranja. Autor je uspeo da prikaže sve bitne elemente partijske politike prema selu, tako da knjiga predstavlja nezaobilaznu literaturu ne samo za usko stručnu već i širu čitalačku publiku.

Dr Dragan ALEKSIĆ

Sergije Dimitrijević, *Strukturne promene u poljoprivredi Srbije polovinom XX veka*, Beograd 2001, str. 224

Sergije Dimitrijević je rukopis pod naslovom „Izmenе klasne strukture poljoprivrede NR Srbije (1930-1950)” završio 1952. godine. Rukopis je pretočen u knjigu tek 2001. godine, skoro pola veka od nastanka i 14 godina od autorove smrti, pošto ga je dr Milan Milanović sredio i

pripremio za objavljivanje pod nešto izmenjenim naslovom. To je jedan od najvažnijih radova iz oblasti poljoprivrede kojoj je Dimitrijević od 1945. do 1951. posvetio dvadesetak radova. Reč je o naučniku čiji je spektar naučnog rada i interesovanja bio toliko širok da se može